

Karjalaisten kaupunki, skandinaavinen etuvartio ja venäläinen linnoitus. Viipuri ”Idän Lukkona” toiseen maailmansotaan mennessä

Tuomas Tepora

Kirjailija Lempi Jääskeläinen palasi Viipuriin, takaisin vallattuun kotikaupunkiinsa Suomen armeijan jalanjäljissä syyskuun alussa 1941. Oli kulunut vajaa viikko siitä, kun tiedotusvälineet olivat hehkuttaneet ”idän lukon” paluuta Suomen haltuun. ”Torkkelin linnan” tornissa liehui jälleen kielekkeinen siniristilippu. ”Viipurin linna [...] seisoo yhä saarellaan, huipussaan vapaan Suomen hulmuava sotalippu”, tunnelmoi Jääskeläinen. Nelikymppinen kirjailija ei kuitenkaan ollut vielä valmis kirjoittamaan fiktiota sodan runtelemasta kaupungista. Se ei nimittäin ollut sama, josta viipurilaiset olivat lähteneet kohti tuntemattomia kohtaloita. ”Se on silvottu, raiskattu, hävitetty.”¹

Viipuriin ja Karjalaan sijoittuneista historiallisista romaaneistaan tunnettu Jääskeläinen oli julkaissut välirauhan syksynä 1940 kertomuskokoelman *Se oli Viipuri vihanta* keskiajan ja uuden ajan alun Viipurista. Vanhan Viipurin kapeille ja tummille kujille ja muureille lukijansa vieneen teoksen idea oli syntynyt jo ennen talvisodan alkua yhdessä Viipurin kaupunginjohtajan Arno Tuurnan kanssa. Talvisota oli kuitenkin muuttanut vuosisataisen rajankäynnin ja sotimisen kouriintuntuvaksi eikä kaukainen, legendojen sävyttämä historia tuntunutkaan etäiseltä. Sota toi menneisyyden iholle, aistii lukija teoksen esipuheesta.²

Vuodessa oli ehtinyt tapahtua paljon. Viipurin lisäksi Saksan rinnalla sotineet ”uljaat” suomalaisjoukot olivat ”vallanneet takaisin vanhat rajat ja ovat paraikaa voittamassa ja turvaamassa Suomelle onnellista tulevaisuutta”.³ Kotikaupunkia kohdannut tuho sai Jääskeläisen hakemaan edelleen lohtua menneisyydestä. Siksi hän halusi kertoa 1800-luvun hiljaiselosta, kaupungin rakennuksesta, itselle tärkeästä lehmuskujasta: ”Elettiin, rakennettiin, odotettiin – toivottiin.”⁴

¹ Jääskeläinen 1941, 5.

² Jääskeläinen 1940, 5–8.

³ Jääskeläinen 1941, 5.

⁴ Jääskeläinen 1941, 6–7.

Autonomian aika merkitsikin rauhan vuosisataa Viipurissa. 1800-luvun jälkipuolella kiihtynyt kielikamppailu ruotsin ja suomen välillä sekä vuosisadan lopun routavuodet olivat nostaneet Viipurin idän ja lännen väliseksi symboliksi. Viipurin kaupunkitilasta oli tullut niin kielikiistojen kuin Suomen suuriruhtinaskunnan ja Venäjän välisen eronteon areena. Tässä kamppailussa oli korostunut Viipurin merkitys läntisen ja itäisen kulttuuripiirin rajalinnoituksena. 1800–1900-lukujen vaihteen suomenkielinen julkisuus näki karjalaiset historiallisten suurvaltojen välissä sinnitelleenä kansana pikemmin kuin lännen etuvartijana. Nykyinen sota sen sijaan muistutti verisesti kaupungin ja Karjalan asemasta vuosisataisena sotatantereena, jossa Suomi ja Viipuri puolustivat länttä. Samana ”riemusodan” syksynä 1941, kun Jääskeläinen vielä kavahti runnellun kaupungin silhuettia, hän laati tekstit Viipuria ”ennen ja nyt” käsittelevään kuvateokseen.

”Aavistikohan marski Torkel Knuutinpoika, minkälaisen paikan hän oli valloittanut, pystyttäessään voitollisen ristiretkeläislippunsa Karjalaisten satamaan historian aamussa v. 1293. Sinä vuonna alkoi taistelu Viipurista, jota on kestänyt hamaan meidän päiviimme asti.”⁵

Kaupungin takaisinvaltauksen kunniaksi laaditussa kirjassa Jääskeläinen muistutti, että ”iloinen ja vilkas merenkulkukaupunki” oli ”vankka Idän Lukko”. ”Vielä kerran ovat Viipurin edustalla lännen suora säilä ja idän käyrä sapeli iskeneet kilahtaen yhteen.”⁶

Tarkastelen tässä artikkelissa Viipurin kaupungin ja sen symbolien muuttuvaa asemaa karjalaisuuden, skandinaavisuuden ja suomalaisuuden sekä idän ja lännen välisinä tunnehahmoina. Termillä tarkoitan tunnekylläisiä symboleita, kuten patsaita tai Viipurin linnaa, joiden kautta ja valaisemina kansalaiset rakensivat ymmärrystään ja kokemustaan kuulumisesta ja samastumisesta ”karjalaisuuden” tai ”lännen” kaltaiseen suurryhmään.

⁵ *Viipuri ennen ja nyt* 1941, 4.

⁶ *Viipuri ennen ja nyt* 1941, 4.

Tunnehahmot voivat myös erottaa ihmisiä, jolloin niistä muodostuu ristiriitojen ja vastakkaisten tunteiden kohtaustapaikkoja.⁷

Sotavuodet 1939–1941 muodostavat päätepisteen, mutta kokonaiskuvan luomiseksi lähdetään liikkeelle 1800-luvun lopun keskusteluista, jolloin Viipurin henkinen maantiede nousi muotoutuvan kansalaisyhteiskunnan debattien kohteeksi. Lähteinä käytän aikalaiskirjallisuutta ja erityisesti lehdistöä. Valitsemani aikalaiskirjallisuus koostuu fiktiosta, ja toisen maailmansodan osalta ruotsin- ja suomenkielisestä propaganda-, matka- ja kotiseutukirjallisuudesta. Digitoidun lehdistön osalta olen käyttänyt sekä viipurilaisia että muun Suomen lehdistöä. Sanoma- ja aikakauslehdet edustavat kattavasti eri poliittisia suuntauksia.

Itsenäistyneessä Suomessa Viipurin linna ja sen ympärille kasvanut kaupunki merkitsivät lännen etuvartiota. Novgorodin ja Ruotsin sekä sittemmin Venäjän ja Ruotsin välistä kamppailua ja lännen ja idän kirkkojen levinneisyysalueiden historiaa kerrattiin sotien välisen ajan julkisuudessa. Silloin Suomen ja Neuvosto-Venäjän välisen rajan fyysinen ja henkinen symboliarvo oli näkyvästi esillä ja sitä pönkitettiin lukuisissa julkaisuissa, julkilausumissa, kouluissa ja tavoissa, joilla itsenäisen Suomen kansalaisia sosiaalistettiin suomalaisiksi. Suomi oli osa länttä. Samaan aikaan Suomen henkiset ja kulttuuriset kiinnostuksen kohteet laajentuivat konkreettisesti koko rajantakaiseen Karjalaan, josta oli jo pitkään ammentettu inspiraatiota skandinavismista erottuvalle fennomanialle ja ohjelmalliselle suomalaisuudelle.

Esitän kuitenkin, että Viipurin ja sen linnan merkitys lukkona itää vastaan yleistyi suomenkielisessä julkisuudessa vasta itsenäistymisen jälkeen. 1800-luvun jälkipuolen ja 1900-luvun ensi vuosien suomenkielinen julkisuus sitä vastoin esitti Viipurin etupäässä idän ja lännen väliin puristuneen karjalaisuuden muinaisena keskuksena.

⁷ Tunnehahmosta ks. Tepora 2021, 351, 360, 371; Tepora 2023, 24; muistamisen ja ryhmäidentiteettien suhteesta symboleihin ja kertomuksiin, ks. Smith 1991, 77–78; Assmann 1995, 125–133; Eriksen 2007, 3–7; Tepora 2011, 365–366; Stynen ym. 2020, 4; ei-sanallisten tunnekäsitteiden tulkinnan merkityksestä tunnehistorian tutkimuksessa, ks. Pernau & Rajamani 2016, 46–65.

Viipurin asemaa lännen viimeisenä lukkona ei tietenkään keksitty 1900-luvun alussa, sillä etenkin ruotsalaisessa ja Suomen ruotsinkielisessä perinteessä näkemys eli vanhastaan vahvana. Toisaalta, kun Zachris Topelius kirjoitti suomennetussa *Maamme kirjassa* (1875/1876) Viaporin antautumisesta vuonna 1808, hän viittasi Venäjään vajaa sata vuotta aiemmin liitetyn Viipurin olleen aikaisemmin ”Suomen portin lukko” (*låset för Finlands port*).⁸ Suomenkielisen nationalismin, keskiluokan ja julkisen sana vahvistuttua 1800-luvun jälkipuolella, suomenkielinen Viipuri alkoi kuitenkin edustaa ensisijaisesti karjalaista kaupunkia. Fennomaanisivistyneistö pyrki 1800-luvun lopulla ja vielä ennen ensimmäistä maailmansotaa tekemään pesäeroa Viipurin ruotsalaismenneisyyteen, vaikka nuorsuomalainen polvi suhtautui siihen suopeammin. Viipurin läntisen etuvartioaseman korostaminen liittyi eritoten svekomaanien näkemykseen Ruotsista valtakunnan, uskonnon ja sivistyksen tuojina, kun taas karjalaisena kaupunkina Viipuri kurotti vielä kauemmaksi muinaiseen karjalaiseen suomalaisuuteen. Sitä paitsi Viipuri oli ollut Venäjän hallussa jo vuodesta 1710 lähtien. Venäläisenä linnoituskaupunkina se oli toiminut 1700-luvun nimenomaan idän lukkona länttä vastaan.⁹

Ruotsalainen ritari jakoi Karjalan

Mainio esimerkki 1800-luvun lopun ja 1900-luvun alun viipurilaisesta historiapolitiikasta liittyi Torkkeli Knuutinpojan patsaaseen, jonka pystyttäminen raatihuoneentorille kesti lopulta kolme vuosikymmentä. Ruotsin valtakunnan marski Tyrgils Knutsson johti Ruotsin sotaretkeä Karjalaan 1290-luvun alussa. Myöhemmin kolmanneksi ristiretkeksi kutsutun kampanjan yhteydessä rakennettiin Viipurin kivilinna esteeksi Novgorodin vaikutusalueen levittäytymiselle lännemmäksi.¹⁰ Torkkeli Knuutinpoika ei jäänyt ainoaksi Viipurin keskiaikaisen ja uuden ajan alun hahmoksi, josta rakennettiin kronikoissa ja kansanperinteessä legendaa. Historiankirjoitus piti häntä kuitenkin kaupungin perustajana, vaikka on hyvin mahdollista, että Viipurin paikalla oli karjalaisasutusta ja linnoitus jo ennen 1290-lukua. 1800-luvun jälkipuolen monikielisessä Viipurissa asui muutamia tuhansia ruotsinkielisiä ja esimerkiksi eräät suuriruhtinaskunnan merkittävät kauppahuoneet olivat

⁸ Topelius 1937/1875, 357.

⁹ Turtola 2016, 210.

¹⁰ Sjöstrand 1996, 23–24.

viipurilaislähtöisiä. Äänioikeus kunnallishallinnossa perustui varallisuuteen, joten Viipurin kunnallishallintoa johti ruotsinkielinen enemmistö.

Sven Hirn, Maria Lähteenmäki ja Petri Neuvonen ovat tutkineet Torkkeli Knuutinpojan patsaan syntyvaiheita.¹¹ Ajatus patsaan pystyttämisestä Viipuriin syntyi 1870-luvulla kaupungineliitin piirissä. Varsinaisesti hanke liikahti käyntiin vuonna 1884, jolloin kaupunginarkkitehtina toiminut Jac. Ahrenberg otti ohjat käsiinsä samalla, kun hän työskenteli Viipurin linnan restauroinnin parissa. Patsaan sijoituspaikaksi kaavailtiin linnaa. Patsaan puuhaajat tilasivat veistoksen Pariisissa tuolloin asuneelta, varsin tuntemattomalta Ville Vallgrenilta. Patsaan kipsivalos valmistui vuonna 1887. Fennomaanipiireissä ”viikinkien” patsaan hankkiminen kaupunkiin tyrmättiin. Kielikamppailussa suomenkieliset pyrkivät luomaan omaehtoista kulttuuria ja menneisyyttä, johon ruotsalainen Torkkeli Knuutinpoika ei sopinut. Sitä paitsi patsashanke ärsytti venäläisiä vallanpitäjiä. Viipurin linnoituksen komendantti ilmaisi näkemyksensä, ettei ruotsalaisen sotapäällikön patsas sopinut venäläiseen linnoitukseen. Niinpä kenraalikuvernööri kielsi patsaan pystyttämisen. Ruotsinkieliset lehdet valittivatkin, kuinka vanhasuomalaiset ja venäläiset löysivät yhteisen sävelen patsaskiistassa.¹²

Torkkeli Knuutinpojalla ja esimerkiksi 1440-luvulla Viipurissa valtaa pitäneellä Kaarle Knuutinpoika Bondella oli keskeinen merkitys eritoten Viipurin ruotsinkielisessä historiakulttuurissa. He edustivat kaupungin keskiaikaisia ja skandinaavisia juuria, joita juhlittiin näyttävästi esimerkiksi Viipurin 600-vuotisjuhlissa vuonna 1892.¹³ Suomeksikin keskiaika viehätti; kieliraja ei ollut tiukka, sillä etenkin nuorsuomalaiset ja ruotsinkieliset saattoivat löytää yhtymäkohtia keskenään. 1800–1900-lukujen vaihteessa Kansanvalistusseuran järjestämällä Viipurin laulujuhllilla esitettiin Kaarle Knuutinpojan metsästysseuruetta kuvaelmana.¹⁴ Vuonna 1905 järjestettiin juhlamarssi Torkkeli Knuutinpojan saapumisesta kaupunkiin.¹⁵ Wiipurilainen osakunta esitti Viipurin kaupungin ja

¹¹ Hirn 1963, 91–107; Lähteenmäki 2016; Neuvonen 2017, 125–129.

¹² *Uusi Suometar* 20.1.1887; Hirn 1963, 95–100.

¹³ *Wiborgsbladet* 9.2.1890.

¹⁴ *Päivälehti* 23.6.1895.

¹⁵ *Karjala* 11.6.1905.

Karjalan historiaa kuvaelmana vuonna 1893 Helsingissä lähtien liikkeelle Torkkeli Knuutinpojasta.¹⁶

Torkkeli Knuutinpojan patsaan pystyttäminen tuli uudestaan ajankohtaiseksi vuoden 1905 levottomuuksien jälkeen. Pietarin keskushallinnon harjoittama autonomian kaventaminen taukosi. ”Ruotsalaisen sotapäällikön” kannalta tilanne muuttui suotuisaksi ja senaatti antoi luvan patsaalle. Kaupunginvaltuustossa suomenkielinen vähemmistö nousi vastustamaan hanketta. Tehtailija Matti Pietisen johdolla he esittivät, ettei ”ruotsalainen vouti” ollut patsaan arvoinen. Miksi Karjalan valloittajalle pitäisi pystyttää patsas? Sellaisille miehille, jotka eivät olleet toimineet elämässään rakkaudesta kansaan, ei tarvinnut hankkia muistopatsaita. Suomenmieliset esittivät, että patsas olisi häpeäpatsas kaupunginvaltuustolle. Lehdissä kummasteltiin myös patsaan pystyttämisen esittämistä ”kunniavelan” maksamisena: olisiko Suomi aivan venäläinen ilman ruotsalaisia? Entä millainen olisi Baltia ilman saksalaisia? Kenen pitäisikään velkaa maksaa?¹⁷ Suuntaviivat olivat selvät.

Samalla on kuitenkin hyvä pitää mielessä, että vuosisadan vaihteen routavuosista lähtien ja viimeistään vuoden 1905 suurlakon seurauksena kieliperustainen jako ei enää automaattisesti määrittänyt porvariston välisiä suhteita toisiinsa, keisariin ja vahvistuvaan työväenliikkeeseen. Perustuslaillisuuden nimiin vannoneet nuorsuomalaiset löysivät tukea aatteelleen Suomen läntisyydestä, Karjalassakin. Porvariston näkökenttään kieleen ja poliittiseen suuntaukseen katsomatta ilmestyi työväen punalippu. Ruotsalainen ristiritari odotti suomenkielistä uudelleen tulkintaa. Niin kuin usein Viipurin historiassa, sota aiheutti Torkkeli Knuutinpojan uudelleen määrittelyn vuosikymmentä myöhemmin.

Kun patsas paljastettiin lokakuussa 1908 Raatihuoneentorilla, suomenkieliset olivat juuri saaneet suomen kielen edistäjän Mikael Agricolan patsaan Viipuriin. Tästä osavoitosta huolimatta Torkkeli Knuutinpojan patsas edusti monille vain ruotsinkielisen eliitin patsasta, mistä näytti todistavan myös paljastusjuhlallisuuksien ohjelma. Ruotsiksi Tyrgils Knutssonin

¹⁶ *Uusi Suometar* 14.11.1893.

¹⁷ *Viipuri* 28.10.1906; 30.10.1906; *Karjala* 31.10.1906.

patsas merkitsi länsimaisen kulttuuriviljelyn 600-vuotisen etulinjan muistamista.¹⁸ Yleisöä oli kuitenkin saapuvilla niin runsaasti, että tapahtuma kiinnosti kaupunkilaisia kieleen ja luokka-asemaankin katsomatta. Muutamaa vuotta aiemmin perustettu nuorsuomalainen *Karjala*-lehti tunnusti patsaan ansiot ja tärkeyden, vaikka kohdehenkilöstä saattoi olla montaa mieltä.¹⁹ Muun maan nuorsuomalaislehdet suhtauivat patsaaseen neutraalisti tapahtumaa selostaen.²⁰ Sen sijaan kielikuviltaan värikkäimpien vanhasuomalaisten ja ei-karjalaisten tulkintojen mukaan patsas edusti ”aasalais-nuorsuomalaista henkeä”.²¹ Viipurin perustuslaillisella klubilla myöhemmin pidetyssä juhlassa oli paikalla vain ”ruotsikkoja”. Tapahtumassa oli pidetty puhe ”vanhalle Ruotsi-emolle”.²² Routavuosien myöntöväisyysslinjan vanhasuomalaiset tekivät pesäeroa arveluttavaksi katsottuun perustuslaillisuuteen. Monet työväenlehdet ilkkuivat vapautuneesti vailla huolta herrojen ristiriidoista: ”Torkel Knuutinpojan muistopatsaan juhlallisuudet Viipurissa eilen. Herrat puhuivat, lauloivat ja söivät tämän raa’an valloittajan muistolle.”²³ Patsas tarjosi tunnehahmona symbolin, jonka kautta ja vahvistamana julkinen sana rakensi ryhmäkokemuksia ja piirsi ryhmien välisiä rajoja.

Suomenkieliset kansansivistäjät esittivät, että Torkkeli Knuutinpojan patsas ja tämän perustama linna osoittivat, että suomalaiset asuivat historiallisesti kahden voimakkaan kansan välissä. Torkkelin linna ei siis historiallisesti yhdistänyt kansaa, sillä Ruotsin ja Venäjän välinen vuosisatainen rajankäynti oli jakanut Karjalan kansan kahtia. Vihollisuus oli näin ulkoapäin syöpynyt väestöön, joka kuului kansallisesti samaan heimoon, valitti suosittu *Kyläkirjaston Kuvalehti* lokakuussa 1908.²⁴ Viipurin linna ei ollut suomalainen linna.

Lupa patsaalle oli monen yrityksen jälkeen irronnut, mutta ymmärrettävästi ruotsalaisen sotapäällikön patsaan pystytys Venäjän keisarikunnan linnoituskaupunkiin herätti närkästystä Pietarissa. Kansallismielistä tsaarin hallitusta tukeneen *Novaja Vremja* -lehden A. R. Reinbott hyökkäsi näkyvästi Torkkeli Knuutinpojan patsasta vastaan. Miten oli

¹⁸ *Hufvudstadsbladet* 4.10.1908; *Wiborgs Nyheter* 5.10.1908.

¹⁹ *Karjala* 6.10.1908.

²⁰ *Helsingin Sanomat* 6.10.1908.

²¹ *Suomalainen* 5.10.1908.

²² *Savotar* 6.10.1908.

²³ *Sorretun Voima* 5.10.1908; ks. myös *Työmies* 7.11.1908.

²⁴ *Kyläkirjaston Kuvalehti*, A-sarja n:o 10/1908.

mahdollista, että Venäjän valtakunnan kaupunkiin pystytettiin vihollissoturin patsas? Syyttävä sormi osoitti tuolloin jo syrjäytettyä, liberaalina tunnettua kenraalikuvernööri Nikolai Gerardia ja ministerivaltiosihteeri August Langhoffia kohti. Eihän yksikään ministeri Ruotsissakaan ehdottaisi, että Tukholmaan pystytettäisiin venäläisritarin patsas!²⁵

Viipuriin vuonna 1910 pystytetty Pietari Suuren patsas olikin keisarinhallinnon vastaus Torkkeli Knuutinpojan patsaalle. Tuolloin tuli kuluneeksi 200 vuotta Viipurin siirtymisestä Venäjän hallintaan. Sisällissodassa ja toisen maailmansodan aikana jalustaltaan pudotettu ja sinne lopulta takaisin asetettu tsaarinpatsas onkin kokenut kovempia kuin kaupungin perustajan patsas. Lyhytikäinen oikeistososialidemokraattien lehti *Itä-Suomen Työmies* pahoitteli keisaripatsaan kohtaloa kesällä 1918. Se olisi suonut, että patsas olisi siirretty museoon. Sinne se lopulta päätyikin yli kymmenen vuoden päästä, mutta ensiajatus oli sulattaa koko veistos. Jotkut jännittivät Torkkeli Knuutinpojan patsaankin kohtaloa kevään 1918 jälkimainingeissa, edustihan sekin vanhastaan ”valloittajaa”.²⁶

Patsas jäi kuitenkin rauhaan ja pian sen merkitys rakennettiin suomeksikin uusiksi kaupungin perustajana ja läntisen sivistyksen tuojana. Ennen vuosia 1917–1918 Torkkeli Knuutinpojan patsas sai kuitenkin kuulla kunniansa useaan otteeseen: sen juurella ei lausuttu ”kansallisia” sanoja eikä mies ollut tuonut Karjalaan kuin sota.²⁷ Viipurilainen työväenlehti *Työ* ihmetteli vuonna 1912, kuinka kaupungilla ei ollut varaa työväen lastenhoitoon, mutta ”Karjalan kansan vapauden ryöstäjän” patsaaseen äveriäiden kaupunginisten finanssit riittivät.²⁸

Bolsevikivallankumoukseen asti 1917 ajatus Viipurista lännen lukkona ei kuulunut suomenkielisen, etenkin vanhasuomalaisen valtajulkisuuden ensisijaiseen kuvausrepertoaariin Karjalan kaupungista. Suomi asemoitui idän ja lännen väliin, ei lännen etuvartioksi. Suomi ja erityisesti Karjala olivat tästä näkökulmasta Idän ja Lännen välisen kamppailun häviäjiä ja selviytyjiä. Esimerkiksi alun perin vuosina 1907–1911 julkaistun *Oma maa* -tietokirjasarjan ensimmäinen painos luonnehti Torkkeli Knuutinpoikaa ”Karjalan

²⁵ *Novaja Vremja* 5.11.1908; *Nya Pressen* 5.11.1908; *Helsingin Sanomat* 6.11.1908; 11.11.1908.

²⁶ *Itä-Suomen Työmies* 27.7.1918.

²⁷ *Viipuri* 23.10.1910; 20.2.1910; *Käkisalmen Sanomat* 27.7.1916.

²⁸ *Työ* 4.12.1912.

itsenäisyyden kukistajaksi”. Historiallisesti Viipuri oli siis Ruotsin ja Venäjän välisten taistelujen keskus.²⁹ Itsenäistymisen jälkeen 1920-luvun alussa julkaistussa uudistetussa painoksessa Torkkeli Knuutinpojan voittoisaan valloitusretkeen viitattiin neutraalisti, joskin mutkat suoriksi vetäen ”Ruotsin ja Venäjän välillä” käytyä kamppailuna ”Suomen herruudesta”.³⁰

Lännen etuvartioksi

Ennen itsenäistymistä ja porvarillisen Suomen yhdistymistä vallankumouksellista sosialismia vastaan historiallinen Viipuri merkitsikin lännen etuvartiota useimmiten ruotsiksi.

Perustuslaillisuuden ja vapaamielisyyden nimeen vannoneet nuorsuomalaiset kuitenkin luonnehtivat Viipuria ja sen linnaa vartioksi itää vastaan jo ennen ensimmäistä maailmansotaa.³¹ Sen jälkeen kun valkoinen armeija oli vallannut Viipurin sisällissodan lopussa, myös suomenkielinen lehdistö alkoi enenevästi viitata Torkkeli Knuutinpoikaan merkittävänä läntisen sivilisaation esitaistelijana ja ”Torkkelin linnaan” vieraasta vallasta vapautuneena linnoituksena.³²

Karjalaisporvaristo omaksui uudistuneen mielikuvan Viipurista ja sen skandinaavisesta perustajasta hieman myöhemmin kuin muun Suomi. Vuonna 1918 lopetettu vanhasuomalainen *Wiipuri* uutisoi kaupungin valtauksen jälkeen, kuinka Torkkelinkadun nimi pitäisi muuttua. Kyse oli vieraan vallan edustajasta. Lehti kuitenkin ymmärsi, ettei ehdotus saisi kannatusta ”nykyoloissa”.³³ Maakunnan suurin lehti, kokoomuksen äänenkannattajaksi itsenäistymisen jälkeen siirtynyt *Karjala* muisti kuitenkin jo seuraavana vuonna juhlistaa sitä, kuinka ”Torkkelin linna” oli ”meidän”.³⁴ Toukokuussa 1921 samainen lehti julisti, että ”kaupunkimme perustajan” linna kohosi Torkkeli Knuutinpojan ikuisena muistomerkkinä.³⁵ Viipurin linnan ”suomalaistaminen” alun perin ruotsalaisesta ja sittemmin venäläisestä linnoituksesta vertautui keväällä 1918 tapahtuneeseen Viaporin

²⁹ *Oma maa* III 1912, 88–89.

³⁰ *Oma maa* III 1922, 807–808.

³¹ Esim. Leino 1912, runo ”Karjalan kannas”; Leino 1914, runo ”Viipurin vartio”.

³² *Itä-Savo* 4.5.1918; *Helsingin Sanomat* 24.5.1918; *Turun Sanomat* 10.7.1918.

³³ *Wiipuri* 23.5.1918.

³⁴ *Karjala* 8.4.1919.

³⁵ *Karjala* 15.5.1921.

suomalaistamiseen Suomenlinnaksi. Ne symboloivat vallanvaihtoa, jossa fennomaanisuuslöisyys löi kättä skandinaavisen lännen kanssa.

Suomalaisuusliikkeen retoriikalle ongelmallinen skandinavismi oli mahdollista integroida osaksi nuoren tasavallan ajattelua, sillä antikommunistisen Suomen omakuva kuului osaksi länttä. Näin ”ruotsalainen” ja ”suomalainen” menneisyys liittyivät samalle jatkumolle, vaikka karjalaisuuden erityispiirteitä idän ja lännen välissä pidettiin edelleen yllä. Mytologisoitua karjalaisuuden ja alun perin ”vieraan” skandinavismien vastakkainasettelu ei kadonnut 1920-luvulla mihinkään, mutta sitä saatettiin kuvata esimerkiksi satiirisesti, niin kuin *Karjalan Aamulehden* jutussa kesällä 1922. Siinä karjalaisten kaupunkia esiteltiin pohjoismaisille toimittajille vanhana karjalaisten kauppakaupunkina, joka varmasti täytti myös skandinaaviset länsimaisen sivistyksen kriteerit: ”slaavilainen painostus ja venäläinen sorto” eivät olleet kyenneet kaupunkiin.³⁶ Itsenäistymisen, heimosotien ja Tarton rauhansopimuksen seurauksena porvarilehdistö kävi läpi Suomen itärajan historiaa, jolloin karjalaisuuden erityispiirteiden korostus jäi usein länsimaisen yhteiskuntajärjestyksen korostamisen varjoon. Vuosisataisessa rajankäynnissä Ruotsin puolelle jääneet karjalaiset olivat saaneet nauttia länsimaisuuden eduista.³⁷ Suomenkielinen oikeistolehdistö alkoi käyttää Viipurista nimitystä idän vanhana lulkona, ”lännen ja idän loppumattoman kamppailun vertauskuvana”.³⁸

Itsenäistyneen Suomen sotavoimissa Viipurin historiallinen asema näyttäytyi Venäjän vastaisena linnoituksena. 1800-luvun rauhanomainen aikakausi ei elähdyttänyt muuttuneissa olosuhteissa. Olihan Viipurin linnakin ollut tavalliselta yleisöltä suljettu osa venäläistä varuskuntaa. Kannaksen puolustus – Suomen Akilleen kantapää – oli nyt uudella tavalla tärkeää. Ruotsin suurvaltahistoria niveltiyikin hyvin osaksi Suomen erontekoa Venäjältä.³⁹ Sotien välisenä aikana monen varuskunnan Viipurin ja sen linnan asema oli keskeinen Suomen puolustuslaitoksessa. Vuodesta 1934 lähtien linnassa toimi maavoimien esikunta.⁴⁰ Etenkin 1930-luvun lopussa Karjalankannaksen linnoitustyöt alleviivasivat

³⁶ *Karjalan Aamulehti* 20.6.1922.

³⁷ *Ilta-lehti* 26.11.1921.

³⁸ *Ilta-lehti* 9.6.1925; *Seura* 1.6.1927.

³⁹ *Hakkapeliitta* 3.4.1926; *Suomen Sotilas* 9.4.1927; 14.5.1927; *Sana ja miekka* 15.6.1927.

⁴⁰ Turtola 2016, 215.

Viipurin ympäristön sotilaallista merkitystä samalla vahvistaen bolsevismin vastaisen lännen etuvartion symboliikkaa.

Työväenjulkisuus piti 1920-luvulla yllä Torkkeli Knuutinpojan vanhaa merkitystä vieraan vallan sortajana. Sosialidemokraattisen puolueen pää-äänenkannattaja *Suomen Sosialidemokraatti* luonnehti tätä ”ruotsalaiseksi sotaherraksi” ja ”ruotsalaiseksi sortajaksi”.⁴¹ Säätyvallan rippeitä kritisoineet työväen skribentit jatkoivat vallankumouksia edeltänyttä suomenkielistä Viipuri-kuvaa, jossa korostettiin kaupungin karjalaisuutta. 1920–30-luvun kieliriidat hallitsivat toki porvarillista julkisuutta ja yhteiskuntaelämää, mutta Viipurin asema läntisen sivistyksen etuvartijana ja Kannaksen puolustuslinnoituksena alkoi olla selviö keskiluokkaisessa julkisuudessa kieleen katsomatta.

Talvisodan jälkeen neuvostomiehittäjä antoi Torkkeli Knuutinpojan patsaan säilyä paikallaan. Jatkosodan jälkeen Viipuri siirtyi takaisin Neuvostoliitolle. Vuonna 1948 sodassa vaurioitunut ruotsalaisritarin patsas poistettiin Raatihuoneentorilta. 1970-luvulla se päättyi säilytettäväksi Viipurin linnan. Vuonna 1993 Neuvostoliiton hajoamisen jälkeen patsas palautettiin takaisin entiselle paikalleen.⁴²

Lempi Jääskeläinen aloitti välirauhan syksynä 1940 julkaisemansa kirjan *Se oli Viipuri vihanta* Torkkeli Knuutinpojan ristiretkestä. Torkkelin kaupunki oli niin suomalainen kuin karjalainenkin kaupunki.⁴³

Viipurin pamaus 1939

Numero- ja symbolimagiikkaan taipuvaisille ihmisille ja sotapropagandisteille Neuvostoliiton hyökkäys Suomeen 30. marraskuuta 1939 tarjosi traagisuudestaan huolimatta herkullisen viittauspisteen. Aamubarhaisella alkanut sota näkyi saman päivän iltapäivälehtien etusivuilla ja samalle päivälle osui myös Viipurin pamauksen vuosipäivä. Marraskuun viimeisenä, Antin eli Pyhän Andreaan päivänä 1495 Viipurin linnan puolustajien kerrottiin kansanperinteen

⁴¹ *Suomen Sosialidemokraatti* 13.6.1924; 28.4.1927.

⁴² Lähteenmäki 2016.

⁴³ Jääskeläinen 1940.

mukaan karkottaneen moskovalaisvihollisen sytyttämällä tuleen räjähtävän seoksen linnan muurien sisällä. Räjähdyks aiheutti valloittajissa pakokauhun, joka ajoi sotamiehet pakoon. Viipuri säästyi. Keskiaikaisille pyhimyslegendoille ominaisesti tapauksesta kerrottiin ensin versiota, jonka mukaan venäläiset pelästyivät taivaalle ilmestynyttä Pyhän Andreaan vinoristiä ja muita pyhimystunnuksia. Pamauksesta alettiin kertoa vasta hieman myöhemmin, mutta se vakiintui keskeiseksi motiiviksi niin kansanperinteessä kuin Ruotsin suurvalta-ajan historiankirjoituksessa.⁴⁴

Viipurin linnanherran Knut Possen räjähtävästä keitoksesta tuli sittemmin kuuluisa. Erityisesti talvisodan aikana ja jälkeen aina Viipurin takaisin valtauksen kesällä 1941 Viipurin pamauksen legenda kerrattiin taajaan lehdistössä. *Ilta-Sanomien* pakinoitsija Bagheera eli Erkki Kivijärvi esitti talvisodan syttymispäivän lehdessä Viipurin pamauksen merkinneen suomalaisen sisun ”äänellistä ilmausta”.⁴⁵

Knut Posse ja Viipurin pamaus eivät ennen itsenäistymistä olleet jakaneet suomen- ja ruotsinkielisten historiakuvaan niin kuin Torkkeli Knuutinpoika. Kansanperinteen kuvaama ihme ja linnan puolustaminen vihollista vastaan vetosivat muinaisten sankaritarujen nälkään esimerkiksi 1800–1900-luvun vaihteessa. Asiaan saattoi vaikuttaa se, että Zachris Topelius sisällytti pamauksen osaksi *Maamme kirja*a, joten tarina levisi myös suomeksi niin kansakouluissa kuin lukevan yleisön parissa. Torkkeli Knuutinpojan valloitusretkestä Topelius kirjoitti sen sijaan toteavasti: siitä alkoi Ruotsin ja Venäjän viisisataavuotinen kamppailu ”Suomen” herruudesta.⁴⁶

Viipurilaiset ylioppilaat ottivat Viipurin pamauksen symbolikseen 1800-luvun puolivälissä; vielä tuolloin pääosa ylioppilaista puhui ruotsia. Pamauksen vuosipäivästä tuli kaksikielisen osakunnan vuosijuhlapäivä, osoitus läntisten aatteiden etevämmyydestä idän despotiaa vastaan.⁴⁷ 1890-luvun alussa perustettu Viipurin suomenmielisten käsityöläisten ja liikkeenharjoittajien seura sai nimekseen Pamaus-Seura, joka toimi aluksi yhteistyössä

⁴⁴ Korpela 2004, 305–306.

⁴⁵ *Ilta-Sanomien* 30.11.1939.

⁴⁶ Topelius 1937, 238–240, 257–259.

⁴⁷ Korpela 2004, 306.

Viipurin Suomalaisen Klubin ja työväenliikkeen kanssa.⁴⁸ Kun samaan aikaan Viipurin pamaus kytkeytyi vahvasti osaksi viipurilaista historiakulttuuria, muodostui Knut Possen pamahtavan keitoksen juhlinnasta keskeinen kielirajoja ylittänyt symboli, mikä sitoi etenkin nuorsuomalaisia osaksi suomalaisuusliikkeelle ongelmallista ”läntisen” eli ruotsalaisen sivilisaation korostusta.

Santeri Ivalon historiallinen romaani *Viipurin pamaus* vuodelta 1911 herätti aikanaan paljon huomiota, mutta se myös tulkittiin perinteisemmin kertomuksena Suomen kansan vuosisatojen taakse ulottuvasta kärsimyksestä ”vainon” ja ”tuskan” jaloissa eli idän ja lännen välissä.⁴⁹ Maailmansotien välisen ajan lehdistössä pamauksen tarinan eri versioita kerrattiin säännöllisesti. Esimerkiksi vuosipäivän tienoilla vuonna 1933 Lempi Jääskeläinen julkaisi *Karjala*-lehdessä laajan katsauksen tapauksen eri tarinaversioista.⁵⁰

Viipurin pamaus kertomuksena voittamattomasta Viipurin linnasta siirtyi vuosien 1939–1941 julkisuudessa allegoriseksi kuvakseksi ensin perivihollista vastaan jälleen käytävästä sodasta, joka vieläpä alkoi ortodokseille tärkeän Pyhän Andreaan päivänä.⁵¹ ”Torstaina, samana päivänä kun ryssä hyökkäsi Suomeen, tuli juuri kuluneeksi 444 vuotta siitä päivästä, minä Knut Posse räjäytti ryssät ilmaan Viipurin linnassa.”⁵² Sodan kestäessä pamaus tarjosi myös menneisyyden viitepisteen onnistuneelle taistelulle laajalle levinneissä pohdinnoissa ja kertauksissa Suomen itärajan vuosisataisesta muotoutumisesta.⁵³

Mikä olikaan vuoden 1495 taistelujen, Viipurin puolustuksen ja venäläisten vetäytymisen taustalla, kansallisromanttinen tulkinta on ollut vallitseva 1800-luvun lopulta lähtien aina 1900-luvun jälkipuolelle. Talvisodan kokemukset ja tulkinnat ”yksin jäämisestä” ja jo sodan kestäessä luotu käsitys talvisodan ihmeestä iski aikalaisten ja propagandistien mieliin. ”Viime sodan aikainen tuskallinen tietoisuus” siitä, ettei Suomen historiasta ollut ”laajoille kansankerroksille” tarjolla tuoretta yleisesitystä, sai professori Jalmari Jaakkolan

⁴⁸ Teollisuuden ja liikkeenharjoittajien seura Pamaus: historia. [<https://pamaus.fi/index.php/seura/historia>], luettu 25.10.2022.

⁴⁹ Ivalo 1911; *Uusi Suometar* 29.10.1911.

⁵⁰ *Karjala* 3.12.1933.

⁵¹ *Etelä-Saimaa* 2.12.1939.

⁵² *Keski-Uusimaa* 8.12.1939.

⁵³ Esim. *Suomen Sosialidemokraatti* 4.2.1940.

julkaisemaan vuonna 1941 *Suomen historian ääriviivat*. Jatkosodan sotapropagandan osana julkaistun tunnetun *Suomen idänskysmyksen* kirjoittaja näki yleisesityksessään Viipurin pamauksen kuuluisana sotajuonena, jonka myötä ”suomalaisten omien joukkojen varaan” jäänyt puolustus karkotti ”venäläislaumat” kaupungin liepeiltä.⁵⁴ Talvisodan asetelmaa ei eksplisiittisesti julistettu, mutta sota-ajan propagandistisessa julkisuudessa yhteydet olivat selvät.

Viipurin linna ja Suomen lippu

Symboliikka oli monessa mielessä herkullisempaa kuin aikalaiset edes tohtivat pohtia. Pyhän Andreaan sinivalkoinen vinoristi oli toki komeillut keisari-Venäjän laivaston lipussa ja värit muutenkin sotavoimien värisymboliikassa. Neuvostoaikana ne olivat taka-alalla, mutta silti osa neuvostolaivaston värejä. Ensimmäinen fennomaanieliitin sukupolvi oli puolestaan omaksunut sinivalkoisen omiksi väreikseen osoittaen näin lojaaliutta keisarille. Yhdistettynä skandinaaviseen ristiin oli väreistä tullut aktiivisen kampanjan myötä Suomen tasavallan tunnus.

Viipurin linnantornin sotalipusta, sen laskusta talvisodan lopussa ja uudelleen nostosta jatkosodan alussa tuli sotavuosien uusi legenda. Iltapäivällä maaliskuun 13. päivänä 1940 Suomen sotalippu laskettiin ensin puolitankoon, nostettiin sitten vielä kerran ylös ennen kuin se laskettiin kokonaan Pyhän Olavin tornin huipulta. Lippu lahjoitettiin Sotamuseoon. ”Lippu on laskettu. Itä on ottanut jalansijaa lännestä.”⁵⁵ Elokuun 1941 takaisin valtauksen yhteydessä torniin nostettiin ensin valkoinen kangas, ilmeisesti paita, minkä jälkeen se korvattiin sotalipulla. Voitonparaatin yhteydessä talvisodan lopussa laskettu lippu sitten nostettiin takaisin linnan salkoon. Lipunnostosta tuli Viipurin takaisinvaltausta seuranneen lehdistön pakinoitsijoiden eräs suosikkiaiheista. Lempi Jääskeläiselle oli ollut painajainen, että ”perivihollisen” hallussa olleen kaupungin ”uljaassa linnassa liehui vieras kaamea lippu”. Sitä suurempaa oli kiitollisuus siitä, että Viipuri oli lunastettu takaisin. Lipunnoston

⁵⁴ Jaakkola 1941, 5, 108–109.

⁵⁵ *Etelä-Pohjanmaa* 18.3.1940.

retoriikka oli ylvästä ja koko maan kattavat siniristiliput kuin ”ilon kukkasia”, mutta Viipurin linnan lipunnosto ja sitä radiossa säestävä Porilaisten marssi vaativat samalla kostona kaupunkia ”häpäisseiden saastaisten laumojen” lopullista häätöä. Vajaa kolme vuotta myöhemmin lippu jälleen laskettiin viime hetkillä ennen vihollisen saapumista. Puna-armeija nosti ensitöikseen valtauksen merkiksi linnan torniin punaisen kankaan, mahdollisesti hameen.⁵⁶

Talvisotamaiselle kokemukselle, sen pateettiselle tulkinnalle ja suostuttelevalle lippu-uhriretoriikalle tunnusomaisia olivat kuolemaa tehneen nuoren sotilaan viimeiset sanat Arvi Kivimaan lyhyessä kertomuksessa ”Lipun kietoma sydän”. Se julkaistiin *Aseveli*-lehdessä elokuussa 1941, Viipurin takaisin valtauksen jälkeen:

”Olin sairaalajunassa Viipurin ratapihalla, kun Suomen lippu viimeisen kerran kohotettiin vanhan linnan torniin. Jotkut muutkin pojat näkivät sen. He itkivät. Minä tunsin yht’äkkiä sanomatonta kiitollisuutta. Sain vielä kerran nähdä tuon lipun, ja minusta tuntui, että ensi kerran tajusin, mitä siihen liittyi. Isänmaa ja risti, ainoat kalleutemme ja toivomme...”⁵⁷

Venäjänsä laivaston ja siniristilipun välinen poliittinen yhteys oli julkisuudessa jo katkaistu. Lippu liehui julkituodun uhrimielen symbolina. Retoriikassa lipun yhtäältä hurmeisen, toisaalta viattoman puhtauden kautta luotiin käsitystä itseensä käpertyneestä kansakunnasta torjumassa Idän bolsevismia, sivilisaation vastavoimaa ja ateistista jättiläistä. Suomi asettui nyt kristikunnan puolustajaksi, ilmiselvästi läntisen sivilisaation osaksi. Julkisessa sanassa karjalaiset olivat sodan uhreja ja suomen ja ruotsin kielten väliset ristiriidat häipyivät talvisodan lyhyen yhteishengen aikana taka-alalle.⁵⁸

Viipurin linnan ja kaupungin symbolinen merkitys lukkona ja rajakaupunkina Itää vastaan oli toisen maailmansodan alussa jo aivan itsestään selvä viittaus, niin kuin esimerkiksi

⁵⁶ *Suomen Sosialidemokraatti* 16.3.1940; *Vasabladet* 17.3.1940; *Hämeenkyrön Sanomat* 29.8.1941; *Aamulehti* 31.8.1941; *Karjala* 31.8.1941; *Helsingin Sanomat* 1.9.1941; Lappalainen 1991, 230; Tepora 2011, 313–316; Turtola 2016, 218. Jääskeläisen sitaatti on *Karjalasta* ja muut sitaatit *Aamulehdestä*.

⁵⁷ *Aseveli* n:o 31, 1941.

⁵⁸ Tepora 2011, 314 ja kansallislipun totemistisuudesta ja uhrisymbolismista, ks. 376–382; Eurooppaa ja Pohjois-Amerikkaa vertaillen, ks. Eriksen & Jenkins 2007.

kaupunginjohtaja Arno Tuurnan puheessa syksyllä 1940 Tampereen karjalaisjuhlassa.⁵⁹ Kesällä 1941, hieman ennen Viipurin takaisinvaltausta, *Uusi Suomi* palasi Viipurin pamaukseen. Miltei puolen vuosituhannen takainen ihme kuvasi allegoriana puna-armeijan odotettavissa olevaa perääntymistä, tuhoa. Lehti kertasi kertomusperinteitä ja nosti esille varhaisen kertomuksen Pyhän Andreaan ristin ilmestymisestä taivaalle. ”Tässä merkissä olet voittava” -tyyppinen, sotamytologiassa yleinen legenda, nostettiin esille ikään kuin käänteisesti. Venäläiset olivat pelästyneet jumalallista merkkiä, aivan kuin he nytkin pelkäsivät länsimaisen kristikunnan puolesta etuvartiona taistelevia, ristilippuaan seuraavia suomalaisia.⁶⁰

Viipurin linna puolustuksen symbolina

” – Onko Viipurin linna pystyssä?

Näin kysyy vastaantulijoilta sotilas, joka on matkalla itään, sinne jonnekin täyttämään kunniakasta velvollisuuttaan. Pelkoa hän ei tunne. Niin, hänen horjumatonta luottamusta uhkuvat sanansa pikemminkin rauhoittavat länteen matkaavia. Ne ovat rohkaisevia.

– On, linna on pystyssä ja lippu liehuu ylväänä linnantornin tangossa.

Näin vastataan sotilaan rauhalliseen kysymykseen. Ja hän puolestaan vastaa rohkaisevasti:

– No, sitten ei ole mitään hätää.”⁶¹

Toisen maailmansodan alussa Suomen itärajan asema oli sosiaalidemokraattista lehdistöä myöten selvä: vuosisatainen länsimaisen sivistyksen etuvartio idän painostusta vastaan.⁶² Ilmansuunnat itä ja länsi saivat tunnekylläisen kerrostuman uhan ja turvan kokemusten kautta. Kriisi yhdisti ja yksipuolisti karjalaisten kaupungin merkityksiä. Talvisodan alla Viipurin linnasta muodostui kuin itse oikeutetusti puolustuksen symboli, luja kallio. Sen mielikuvalliseen tunnerepertoariin lisättiin turvallisuuden tuottaminen – tunnehahmona linna siis symboloi turvaa, jota kansalaiset hakivat samastumalla kansakuntaan, hakemalla turvaa kollektiiviselta ”Suomelta”.⁶³ Syksyllä 1939 reportterit kuvasivat Karjalan kannaksen

⁵⁹ *Aamulehti* 18.11.1940.

⁶⁰ *Uusi Suomi* 24.8.1941.

⁶¹ *Hämeen Kansa* 7.3.1940.

⁶² *Kansan Työ* 17.2.1940.

⁶³ Kivimäki & Tepora 2009, 292–295; ks. myös Elias 1994, 196–204, 456–464.

linnoitustöitä ja ylimääräisiä kertausharjoituksia. Jutuista välittyi vakava, mutta uskoa ja toivoa valanut tunnelma. Loka-marraskuun vaihteessa 1939 osittain asukkaista tyhjentyneet Viipuri harjoitteli sotaa. Kannaksella harjoitteluiden reserviläisten parissa kierrellyt ryhmä toimittajia palasi pimennettyyn kaupunkiin. Harjoittelevista miehistä oli piirtynyt tyyni, tulevaisuutta pelkäämätön kuva. Samankaltaista turvaa välitti myös Viipurin linna. Valottomassa kaupungissa ”aurionlaskun heikosti kajastavaa taivasta vasten piirtyy sumupilarien keskeltä Viipurin linnan rauhallisen jyrkän hahmo, liikkumattomana, turvallisuutta katsojan mieleen valavana ja uskoa antavana.”⁶⁴

Viipurin linnan merkitys konkretisoitui todellisen taistelun komentokeskuksena. Linna esiintyi myös valokuvina ja piirroksina lehdistössä sekä ajan uutisfilmeissä. Kaupungin takaisin valtauksen jälkeen posti- ja lennätinhallitus laski liikkeelle Viipurin linnaa kuvanneen juhlapostimerkin.⁶⁵ Näin sen tornin profiilista muodostui aikalaisten mieliin toisteisuudessaan tunnistettava kuva. Jyrkän ja turvallisen linnan mielikuva laajeni selvästi suomalaisten turvaksi, linnan karjalaisuutta ei ollut syytä korostaa liikaa.

Sotavuosina kukoisti tilapäärunous. Sodan kestäessä kielenkantoja ei pidätelty, sillä koko sanomalehdistö sosiaalidemokraattisia lehtiä myöten alkoi sodan aikana viitata viholliseen ”ryssänä”.⁶⁶ Puolustustahdon ja linnan muureista loihditun turvan ohella linnan muurien suojasta saattoi lietsota vihollista epäinhimillistävää propagandaa. Maalaisliiton *Kainuun Sanomissa* Viipurin linnan muurit ottivat vastaan vihollisen hyökkäyksen talvisodan lopussa:

”Viipurin kimpussa ryssät häärää,
koettavat kaupungin valloittaa.
Laumoilla niiden ei ole määrää,
ryssää on niinkuin russakkaa.

[...]

Viipurin muureilla Possen haamu
varmaankin tarkkaillen vaeltelee:

⁶⁴ *Kaiku* 1.11.1939.

⁶⁵ *Karjala* 31.8.1941.

⁶⁶ Ahto 1989, 185–186; Wunsch 2004, 334–343; Tepora 2015, 144–145.

milloin koittavi vapauden aamu,
ryssä taas pakoon painelee?⁶⁷

Vihollinen ei alentavasta riimittelystä huolimatta paennut, vaikka ei omatoimisesti kaupunkia talvisodassa valloittanutkaan. Linnan menetys koski propagandistien sieluun eivätkä lehdistön kynäilijöiden sanat varmaankaan kaikuneet kuuroille korville: ”Perjantai-iltana istuivat ryssät Viipurin linnassa kolmannen kerran 600 vuoden aikana.”⁶⁸

Tunnehahmoasemansa vuoksi linnan menetys saattoi kolhia onnistuneseen puolustustaisteluun luottaneiden kansalaisten kollektiivista itsetuntoa, otettiinhan talvisodan päättyminen vastaan suruliputuksella.

Viipurin evakoille kaupunki muodosti tietenkin heti menetyksen kohteen. Senkin vuoksi kaupungin takaisinvaltaus ja Torkkelin linnan palautus suomalaisten haltuun elokuun lopussa 1941 nosti tunnelmaa.⁶⁹ Vapautettu linna merkitsi ”suojamuuria itää ja vuosisataista vainolaistamme vastaan”,⁷⁰ vaikka linnan kaksisataavuotinen aikakausi venäläisenä linnoituksena oli päättynyt vasta reilu kaksikymmentä vuotta aiemmin. ”Viipurin linnaa vartioi jälleen Suomen mies.”⁷¹ TK-rintamakirjeevaihtaja Kallio Kotkas tunnelmoi lähestyessään kaupunkia Sorvalin saarelta takaisinvaltausta seuranneena päivänä: ”Viipurin linna, tuo lannistumattoman vapaudentahtomme ja nujertamattoman taistelukykyimme uljas symboli julisti jo kauas Sorvaliin soutuveneillä hävitettyjen siltojen ohi saapuneelle TK-miehelle, että se edelleen seisoo vartiopaikallaan korkeimmassa huipussaan Suomen sinivalkoinen sotalippu [...]”⁷²

Linnan palautuksen merkitys uhkasi jättää kokeneetkin kirjoittajat sanattomaksi. *Helsingin Sanomien* pakinoitsija Serp eli Seere Salminen pyrki sanoittamaan kaupungin takaisinvaltausta: ”Viipuri ja sen vanha linna – se on kuin kaiken menetetyn ja takaisin

⁶⁷ *Kainuun Sanomat* 9.3.1940. Nimimerkki Ananiias.

⁶⁸ Ks. esim. *Savon Sanomat* 21.3.1940. Kiertoartikkeli julkaistiin lukuisissa sanomalehdissä.

⁶⁹ *Aamulehti* 31.8.1941.

⁷⁰ *Eteenpäin* 2.9.1941.

⁷¹ *Kansan Lehti* 1.9.1941.

⁷² *Aamulehti* 31.8.1941.

saadun symboli yhdeksi käsitteeksi kiteytyneenä.”⁷³ Salminen kiteytti tunnehahmon oivallisesti. Linna heijasti, vahvisti ja nimenomaan tiivistä moninaisia tunnekokemuksia.

Viipurin ruotsinkielinen etuvartio

Toisen maailmansodan alla ja aikana julkaistiin runsaasti reportaaseja ja kirjallisuutta ruotsiksi Karjalan ja Viipurin merkityksestä Suomen taistelussa Neuvostoliittoa vastaan. Asialla oli paitsi ruotsinkielisiä karelianisteja kuten Kurkijoella syntynyt kirjailija Olof Enckell, myös sotapropagandan tuottajia, kuten Torsten G. Aminoff. Enckellin näkemykset seurailivat kansallisromanttisesti karjalaisuuden ja suomalaisen talonpojan kuvauksia. Hänen ennen talvisodan alkua vuonna 1939 julkaistu teoksensa *Vakt i Öster* liikkui Raja-Karjalan maastoissa. Teos suomennettiin samana vuonna nimellä *Rajan vartio*.⁷⁴ Aminoffilla ei ollut suoria karjalaisyhteyksiä. Hän toimi valtion tiedotuslaitoksen palveluksessa ja julkaisi vuonna 1943 teoksen *Mellan svärdet och kroksabeln. 700 års kamp om karelarnas land*, joka ilmestyi suomeksi otsikolla *Karjala lännen etuvartiona*. Aminoff toimi RKP:n oikeistosiiven aktivistitaustaisen ja äärioikeistoa edustaneen *Svensk Botten* -lehden päätoimittajana vuosina 1937–1941. Toisen maailmansodan aikana hän oli aktiivinen suomenruotsalaisten kansallissosialistien järjestössä *Samfundet folkgemenskap*.⁷⁵

Monista muista sota-ajan propagandisteista poiketen Aminoff ei maalailut legendoja ja lausunut ylisanoja, vaan keskittyi kuvaamaan ”kiihkottomasti” lännen välttämätöntä kamppailua itää vastaan. Tässä kamppailussa karjalaisilla oli tärkeä rooli. Iso osa äärioikeistolaisen kirjoittajan kirjasta keskittyi heimosotiin. Esimerkiksi monien muiden propagandistien rakastaman Viipurin pamauksen hän esitti lyhyesti vain jälkikäteen luotuna legendana.⁷⁶

Viipurissa asui ennen toista maailmansotaa noin 6000 ruotsinkielistä. Nämä edustivat etabloituneita sukuja, teollisuuden- ja liikkeenharjoittajia, kauppahuoneiden omistajia,

⁷³ *Helsingin Sanomat* 31.8.1941.

⁷⁴ Enckell 1939; 1940.

⁷⁵ *Kustaa Vaasa* n:o 1/1941.

⁷⁶ Aminoff 1943, 150.

virkamiehiä ja upseerikuntaa. Suinkaan kaikki heistä eivät olleet syntyperäisiä viipurilaisia, sillä kaupunki veti puoleensa asukkaita muualta maasta. Joka tapauksessa sodan seurauksena luovutetun Karjalan ruotsinkielinen asutus oli keskittynyt Viipuriin. Käkisalmissa ja Sortavalassa sekä maaseudulla ruotsinkielisiä asui vähän. Ruotsinkielisten viipurilaisten itseymmärryksessä he edustivat itseoikeutetusti lännen etuvartiota, mikä näkyi paikallisessa historiakulttuurissa.

Eräs näkyvimpiä ruotsinkielisen Viipurin paikallishistorian kuvaajia oli oppikoulunopettaja Herman Hultin. Hän ei ollut syntyjään viipurilainen, mutta tehtyään uraa opettajana kaupungissa, kiinnostui kotikaupunkinsa menneisyydestä. *Svenska folkskolans vänner* -järjestön vuoden 1939 vuosikirjassa hän julkaisi artikkelin ”Svensk gärning i Karelen” – ruotsalainen toiminta Karjalassa. Hän muistutti suomenruotsalaisia lukijoita Viipurin alkuperäisestä ruotsalaisuudesta, sen historian ruotsalaisista ja ruotsinkielisistä merkkimiehistä ja näiden mukanaan tuomasta hengenviljelystä. Varmaa oli, Hultin kirjoitti, ettei venäläisyyden vaikutuksesta paria vuosikymmentä aiemmin vapautunut Karjalan kansa olisi ilman ruotsalaisuuden panosta kyennyt niin nopeasti karistamaan yltään itäisiä vaikutteita ja palauttamaan ”länsimaista oikeusjärjestystä”.⁷⁷

Talvi- ja jatkosodan ruotsinkielisessä julkisuudessa Viipuri nousi toisinaan ei vain lännen itäiseksi majakaksi vaan germaanisuuden ”etäisimmäksi linnakkeeksi”.⁷⁸ Paitsi viikinkiromantiikkaa, tämä aate jatkoi ruotsalaisuuden ja suomalaisuuden erottamista toisistaan rodullisin perustein, millä oli perinteitä ruotsalaisuusliikkeessä. 1900-luvun alkupuolella ruotsinkielisyydestä oli kuitenkin hiljalleen alkanut muotoutua kielivähemmistö ”suomenruotsalaiset”. Samalla vahvistui ajatus ruotsinkielisen maaseudun maanomistuksen säilyttämisestä ruotsinkielisenä. Tässä ideologiassa Viipuri merkitsi ”ruotsalaismaan” (*svenska jorden*) itäisintä linnaketta. Samaan aikaan suomenkielistyminen eteni ja pieni osa karjalaista siirtoväkeäkin asettui ruotsin- ja kaksikielisille alueille.⁷⁹

⁷⁷ Hultin 1939, 60.

⁷⁸ *Åland* 30.8.1941.

⁷⁹ Roselius & Tepora 2020.

Tapa puhua Suomen kahdesta pääkieliryhmästä etnonymyillä ”suomalainen” ja ”ruotsalainen” kuihtui toisen maailmansodan seurauksena. Kieliryhmien väliset kahnaukset jatkuivat paikallisesti toisen maailmansodan jälkeen, mutta harvoin enää rodullisin tai etnisin perustein. Viipurin menetys myös yhdisti kaupunkilaisia kieliryhmiin katsomatta.

Viipuri – tunnehahmo

Suomenkielisessä valtajulkisuudessa Viipurista ja linnasta sen tunnuksena muodostui lännen etuvartion symboli vasta itsenäistymisen ja sisällissodan jälkeen. Ruotsiksi kaupunki sen sijaan edusti vanhastaan skandinaavisen vaikutuksen itäisintä linnoitusta. 1800-luvun lopussa ja 1900-luvun ensi vuosina tämä näkyi selviten tunnekylläisessä kiistassa Torkkeli Knuutinpojan patsaasta.

Viipurin ja Karjalan asema säilyi suomenkielisessä julkisuudessa pitkään idän ja lännen välisenä taistelutantereena, vaikka routavuosien perustuslailliset nuorsuomalaiset näkivät kaupungin symboliikan selvemmin läntisten silmälasien läpi. Sisällissodan jälkeen bolsevismin vastaisuus paalutti koko porvarillisessa leirissä Viipurista läntisen kristikunnan linnoituksen, ”Idän Lukon”. Työväenjulkisuudessa muistettiin kuitenkin edelleen huomauttaa Viipurin ”ruotsalaisen” menneisyyden kertovan pikemmin sorrosta kuin kunniaista.

Talvisodan seurauksena Viipurin merkitys muuttui sosiaalidemokraattisessa lehdistössäkin läntisen sivistyksen etuvartioksi. Samalla Viipurin linnasta ja Pyhän Olavin tornin lipputangon sotalipusta tuli sota-ajan julkisuuden keskeisimpiä tunnehahmoja, jotka kiteyttivät turvallisuuden etsinnän, menetyksen, voitonhuuman ja aggression kokemuksia tunnekylläisiin mielikuviin. Sota-ajalle tyypillinen mustavalkoinen ajattelu tuli myös kaventaneeksi Viipurin historiallisia merkityksiä. Kaupungin kerrostumat riisuttiin ja linnan muurit seisoivat itsestään selvästi ”vain” Lännen etuvartiona. Tunnehahmon käsite tarjoaa käyttökelpoisen tavan tutkia ryhmäkokemusten rajankäyntiä ja symboleihin sekä mielikuviin kiinnittyneiden tunteiden siirtymiä ja muutoksia.

Kirjailija Lempi Jääskeläinen esitti palattuaan jatkosodan ensi kesänä Viipuriin, että kaupungin historiassa rauha rakensi sen minkä sota oli hajottanut.⁸⁰ Viipurin kohtalo kolmea vuotta myöhemmin ei tietenkään ollut Jääskeläisen mielessä hänen näin kirjoittaessaan. Siitä huolimatta Viipurin vuosisataisessa historiassa rauha on rakentanut kaupungin yhä uudestaan.

Lähteet ja kirjallisuus

Aikalaiskirjallisuus

Aminoff, Torsten G. (1943). *Karjala lännen etuvartiona. 700-vuotinen taistelu Karjalasta*. Helsinki: Otava.

Enckell, Olof (1939). *Vakt i Öster. Vandringar i Gränskarelen*. Helsingfors: Söderström.

Enckell, Olof (1940). *Krigaren och bonden. Efterskrift till "Vakt i Öster"*. Helsingfors: Söderström.

Hultin, Herman (1939). Svensk gärning i Karelen. *Kalender utgiven av Svenska folkskolans vänner*, 57–60.

Ivalo, Santeri (1911). *Viipurin pamaus. Historiallinen romaani*. Porvoo: WSOY.

Jaakkola, Jalmari (1941). *Suomen historian ääriiviivat*. Porvoo & Helsinki: WSOY.

Jääskeläinen, Lempi (1940). *Se oli Viipuri vihanta. Viipurin historiasta kertomuksia*. Helsinki: Otava.

Jääskeläinen, Lempi (1941). *Vanhan Viipurin hiljaiseloja. Kertomuksia 1800-luvun Viipurista*. Helsinki: Otava.

Leino, Eino (1912). *Tähtitarha. Runoja*. Helsinki: Kirja.

Leino, Eino (1914). *Painuva päivä. Runoja*. Helsinki: Kirja.

Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. Osa III (1912). Porvoo: WSOY (päätoim. E. G. Palmén).

Oma maa. Tietokirja Suomen kodeille. Osa III (1922). Porvoo: WSOY. Toinen, uudistettu painos (päätoim. E. G. Palmén).

⁸⁰ *Viipuri ennen ja nyt* 1941, 4.

Topelius, Zacharias (1937/1875). *Boken om vårt land. Läsebok för de lägsta läroverken i Finland*. Esbo: Ab Svenska läromedel. Digitoituna: <http://runeberg.org/tzbokland/>.

Viipuri ennen ja nyt (1941). Helsinki: Otava (toim. Börje Sandberg, tekstin laatinut Lempi Jääskeläinen).

Sanoma- ja aikakauslehdet

Aamulehti 1940–1941

Aseveli 1941

Eteenpäin 1941

Etelä-Pohjanmaa 1940

Etelä-Saimaa 1939

Hakkapeliitta 1926

Helsingin Sanomat 1908, 1918, 1941

Hufvudstadsbladet 1908

Hämeen Kansa 1940

Hämeenkyrön Sanomat 1941

Iltalehti 1921, 1925

Ilta-Sanomat 1939

Itä-Savo 1918

Itä-Suomen Työmies 1918

Kaiku 1939

Kainuun Sanomat 1940

Kansan Lehti 1941

Kansan Työ 1940

Karjala 1905–1906, 1908, 1919, 1921, 1933, 1941

Karjalan Aamulehti 1922

Keski-Uusimaa 1939

Kustaa Vaasa 1941

Kyläkirjaston Kuvalehti, A-sarja, 1908

Käkisalmen Sanomat 1916

Novaja Vremja 1908
Nya Pressen 1908
Päivälehti 1895
Sana ja miekka 1927
Savon Sanomat 1940
Savotar 1908
Seura 1927
Sorretun Voima 1908
Suomalainen 1908
Suomen Sosialidemokraatti 1924, 1927, 1940
Suomen Sotilas 1927
Turun Sanomat 1918
Työ 1912
Työmies 1908
Uusi Suometar 1887, 1893, 1911
Uusi Suomi 1941
Vasabladet 1940
Wiborgsbladet 1890
Wiborgs Nyheter 1908
Wiipuri 1906, 1910, 1918
Åland 1941

Internet-lähteet

Teollisuuden ja liikkeenharjoittajien seura Pamaus [<https://pamaus.fi>]

Kirjallisuus

Ahto, Sampo (1989). *Talvisodan henki. Mielialoja Suomessa talvella 1939–1940*. Helsinki: WSOY.

- Assmann, Jan (1995). Collective Memory and Cultural Identity. *New German Critique* 65, 125–133.
- Elias, Norbert (1994). *Studien über die Deutschen. Machtkämpfe und Habitusentwicklung im 19. und 20. Jahrhundert*. 2. p. Frankfurt am Main: Suhrkamp.
- Eriksen, Thomas Hylland (2007). Some Questions about Flags. Teoksessa Thomas Hylland Eriksen & Richard Jenkins (toim.) *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*. London: Routledge.
- Eriksen, Thomas Hylland & Richard Jenkins (toim.) (2007). *Flag, Nation and Symbolism in Europe and America*. London: Routledge.
- Hirn, Sven (1963). *Strövtåg i österled. Kulturhistoriska studier*. Helsingfors: Finska vetenskaps-societeten.
- Kivimäki, Ville & Tuomas Tepora (2009). War of Hearts: Love and Collective Attachment as Integrating Factors in Finland during World War II. *Journal of Social History* 43: 2, 285–305.
- Korpela, Jukka (2004). *Viipurin läänin historia II: Viipurin linnaläänin synty*. Lappeenranta: Karjalan kirjapaino.
- Lappalainen, Niilo (1991). *Viipuri toisessa maailmansodassa*. Porvoo: WSOY.
- Lähteenmäki, Maria (2016). The Struggle for Political Space: A Geohistory of Public Monuments in the Finnish Town of Vyborg. Teoksessa Kimmo Katajala (toim.) *Meanings of an Urban Space: Understanding the Historical Layers of Vyborg*. Zürich: Lit Verlag.
- Neuvonen, Petri (2017). *Linnoituksesta historialliseksi muistomeriksi. Viipurin vanhakaupunki 1856–1939*. Helsinki: Aalto-yliopisto.
- Pernau, Margrit & Imke Rajamani (2016). Emotional Translations: Conceptual History beyond Language. *History and Theory*, 55:1, 46–65.
- Roselius, Aapo & Tuomas Tepora 2020. *Muukalaisten invaasio. Karjalainen siirtoväki Suomen ruotsinkielisillä alueilla 1940–1950*. Helsinki: S&S.
- Sjöstrand, Per Olof (1996). *Hur Finland vans för Sverige. En historia för nationalstater*. Uppsala: Historiska institutionen vid Uppsala universitet.
- Smith, Anthony J. (1991). *National Identity*. London: Penguin.
- Stynen, Andreas, Maarten Van Genderachter & Xosé M. Núñez Seixas (2020). Introduction: Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History. Teoksessa Andreas Stynen Maarten Van Genderachter & Xosé M. Núñez Seixas (toim.) *Emotions and Everyday Nationalism in Modern European History*. London: Routledge.

Tepora, Tuomas (2011). *Sinun puolestas elää ja kuolla. Suomen liput, nationalismi ja veriuhri 1917–1945*. Helsinki: WSOY.

Tepora, Tuomas (2015). *Sodan henki. Kaunis ja ruma talvisota*. Helsinki: WSOY.

Tepora, Tuomas (2021). The Image of Marshal Mannerheim, Moral Panic, and the Refashioning of the Nation. Teoksessa Ville Kivimäki, Sami Suodenjoki & Tanja Vahtikari (toim.) *Lived Nation as the History of Experiences and Emotions in Finland, 1800–2000*. London: Palgrave Macmillan.

Tepora, Tuomas (2023). *Sankari ja antisankari. Mannerheim-kultin pitkä vuosisata*. Helsinki: Gaudeamus.

Turtola, Martti (2016). Viipuri ja sen linnoitukset puolustuksen symboleina. Teoksessa Anu Koskivirta, Pentti Paavolainen & Sanna Supponen (toim.) *Muuttuvien tulkintojen Viipuri*. Helsinki: VSKS.

Wunsch, Sinikka (2004). *Punainen uhka. Neuvostoliiton kuva johtavassa suomalaisessa sanomalehdissä maaliskuusta 1938 talvisodan päättymiseen maaliskuussa 1940*.

Rovaniemi: Pohjois-Suomen historiallinen yhdistys.